

FELLEGI BORBÁLA

Megtorlás, megértés vagy megelőzés?

(Kerezsi Klára: *Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája*, Complex Kiadó 2006.)

Szokták mondani, egy apró részletben benne van az egész is: egy konkrét társadalomtudományi kérdés mélyebb vizsgálata képet adhat az azt körülvevő jelenség teljességéről is. Különösen érvényes ez Kerezsi Klára könyvére, amely igazi ajándék a devianciák iránt érdeklődő társadalomtudományi szakmák számára. Egy konkrét témán keresztül – amely az alternatív szankciók funkcióinak változása térben és időben – egy életművet tarthatunk a kezünkben. Az elemzés átfogóan összesíti a szerző mindazon gondolatait, amelyet több évtizedes kutatói és elméleti munkája során megfogalmazott bűnről, büntetésről, büntetőpolitikáról, értékekről, igazságról, annak szolgáltatásáról és a tudomány mindezekben elfoglalt szerepéről.

Kiindulópontja, hogy „a bűnözéskontroll eszközei neutrálisak, tartalmukat mindig a politikai szándék határozza meg [...], a büntetőpolitikai irányvonal meghatározása tehát elsősorban politikai kérdés” (p. 265). Az elemzés fő kérdése, hogy a jelenlegi büntetőpolitikai folyamatok milyen irányba haladnak, ezek milyen társadalompolitikai megfontolások és értékek mentén változnak, mindebben pedig miként kap szerepet a közöség. A tanulmány nemcsak a kriminológia és társtudományai közötti kapcsolatot mutatja be, hanem a büntetőpolitikával való összefüggéseit is feltárja. A munka igazi egyediségét az adja, hogy témául egy olyan problémakört választ (a bűnelkövetés hatékony kezelése), amelynek kezeléséről szinte mindenkinek van véleménye, akárcsak a fociról. Ezen keresztül ugyanakkor a szerző konzisztensen veszi sorra a bűnözés kérdésén túlnyúló, átfogó társadalompolitika értékek számos dilemmáját. Mindehhez a tudomány eszközével nyúl, összesítve a téma legfontosabb elméleti modelljeit és empirikus eredményeit.

A könyv elsőként az elmúlt két évtized igazságszolgáltatásában és szociálpolitikájában megfigyelhető új jelenségeire hívja fel a figyelmet. A kiinduló tézisek között az alábbiakat említi: szociálpolitikai paradigmaváltás tanúi lehetünk, mely a jóléti állam eszméjéből a neo-liberális irányba mutat; a tett-arányos büntetési elv erősödése a büntetőpolitika erkölcsi szempontjainak újbóli megerősödéséhez vezet; sértettek és elkövetők jogai zéró összegű egyenlegek, amelyben az egyik erősödése szükségszerűen a másik csökkenéséhez vezet; a posztmodern világ a nagy elméletek és az abszolút értékek helyett a relatív értékek és a kis elméletek felé mozdul el; mindebben már nem tudunk átfogó elméletet adni a bűnözés okaira, így vizsgálódásaink sokkal inkább az egyéni viszonyulásokra, az érintettségre és az itt és most alkalmazható eszközökre fókuszálnak; a kockázat-kezelés-termelés és a menedzsment-szemlélet „mítoszának” fokozatos erősödése hatja át társadalmainkat; mindezt pedig a tömegkom-

munikáció egyre meghatározóbb szerepe alakítja mindennapjaink során. A kérdés tehát az, hogy mindezen jelenségek ismeretében a közösség – amely az igazságszolgáltatás meghosszabbított karjaként is értelmezett – miként tud kontrolláló vagy támogató szerepet betölteni bűncselekmények megelőzése, kezelése és a reintegráció terén.

E kérdésben a pártfogás rendszere játssza az „állatorvosi ló” szerepét, amely magában is ötvözi a kontrolláló és támogató funkciókat. A pártfogói munka során a segítő és ellenőrző funkciók hangsúlyainak változása jól mutatja azt is, hogy egy adott társadalomban miként változnak az éppen hangsúlyos társadalompolitikai és büntetőpolitikai megfontolások. A tanulmány az angol és amerikai pártfogó szolgálatok részletes elemzésével illusztrálja elméleti felvetéseit, mivel e két ország gyakorlata „jól példázza a lehetséges európai fejlődési irányokat” (p.16).

Az elemzés a bűnelkövetés jelenségét magyarázó elméletek összességével indul, mely átfogóan tér ki a biológiai, intraperszonális, interperszonális, kisközösségi, szomszédsági, az adott kulturális és társadalmi szintű magyarázatokra. Ezek áttekintésén keresztül kirajzolódnak a kriminológia és a társtudományok kapcsolódásai pontjai, illetve mindezek szerepe az aktuális büntetőpolitikai irányvonalak meghatározásában. A szerző végigevezei, hogy miként vált a kriminológia elméleti tudományból alkalmazott tudománnyá, valamint központi témáinak és eredményeinek interpretációja hogyan vesztette el egyre inkább önállóságát és állt be a politika szolgálatjává.

Külön fejezet tárgyalja a bűnözési félelem kialakulása mögötti folyamatokat, illetve ennek társadalomra vonatkozó hatásait. Konkrét példaként elsőként a kontrolelemek és a szabadságkorlátozás kiterjesztését leginkább illusztráló, amerikai pártfogó rendszer kerül nagyító alá. Mindezt az inkább szociális munkás gyökerekkel rendelkező, ám szintén erőteljesen az ellenőrzés irányába forduló, és a menedzsmentszemléletet egyre inkább képviselő, az Egyesült Királyságban kialakult pártfogó rendszer elemzése követi. Mindezek ismeretében különösen érdekes olvasni a kontinentális európai országok sajátos problémáiról, folyamataik különbözőségéről és azonosságairól az angolszász országokkal összehasonlítva.

Az egyes országok kapcsán tett megfigyeléseket követően a szerző ismét az elméleti szférába vezeti olvasóját, átfogóan bemutatva a büntetési elméletek és a közösség fogalma mögött meghúzódó filozófiai és gyakorlati kérdéseket. Mindezt az alternatív szankciók formáinak és legfontosabb tendenciáinak ismertetése, valamint a helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet lehetőségeiről megfogalmazott gondolatok zárják.

Kerecsi Klára könyve igazi interdiszciplináris elemzés. Bemutatja, hogy a kockázati tényezők, az állammal szembeni bizalomvesztés, a bizonytalanság érzete¹, bűnelkövetők média általi „démonizálása” és még számos egyéb folyamat eredményeképpen miként különülnek el a „veszélyes” társadalmi csoportok a „normakövető” többségtől; a társadalom hogyan szakad ketté „kontrollálókka” és „kontrolláltakká”; a büntetések

¹ Amelyről többek között Robert Castel adott átfogó elemzést e folyóirat hasábjain (Robert Castel: A társadalmi biztonság elvesztése, *Esély*, 2005/4., 5., 6.).

és az ellenőrzési folyamatok miként szigorodnak; valamint hogy miképp nő a félelemérzet és az azonnali válaszadások népszerűsége. Mindebben kirajzolódik, ahogyan a „preventív” megközelítés „punitív” válik; ahogyan a megelőzés és válaszadás egyre inkább kizárólag a felügyeletre és korlátozásokra épül.

A fent említett, kontrollt előtérbe helyező tevékenységek gyakorlására már nem elégséges az állami rendszer, így a kisközösségek – és rajtuk keresztül a közösségi szankciók – nyújtanak segítséget a minél hatékonyabb ellenőrzésben. A zéró-tolerancia elvének képviselőjében és a büntetések szigorodása során a közösség központi fogalommá válik: „közösségi rendőrség”, „közösségi ügyészség”, „közösségi igazságszolgáltatás”, „közösségi bűnmegelőzés”, „közösségi szankció-végrehajtás” – e fogalmak jelentik a hatékony válaszadást a bűnelkövetés jelenségére. Mindebben a korábban szociális munkás háttérrel rendelkező pártfogói szolgálat is egyre erősebben vesz fel kontrolláló funkciókat, és válik híddá az állam és a kisközösségek kontrolltevékenysége között. Mindezzel párhuzamosan ugyanakkor megfigyelhető a kettős nyomtávú büntetőpolitika kialakulása is, amely eltérő módon kezeli az eltérő súlyú cselekményeket, ezzel nagyobb hangsúly fektetve az elterelés szükségességére az enyhébb kockázatot jelentő cselekmények esetén.

Mindezen szempontok mögött számos további felvetés olvasható a tudomány-politika-közvélemény kapcsolatáról; a globalizáció során vesztesékké válók kirekesztődéséről és bűnbakká válásukról; a bűnözés és a szociálpolitika kapcsolatáról; a büntetési elméletek és gyakorlatok mögött meghúzódó etikai és instrumentális megfontolásokról; közösségek Janus-arcúságáról, amelyek ugyanúgy tudnak befogadó és támogató közegként szolgálni, mint kirekesztő és marginalizáló hatással lenni tagjaik számára. Olvashatunk továbbá a közösség fogalmának jelentéséről és dilemmáiról a mai globalizálódó társadalmakban; az állam szerepének csökkenéséről és annak hatásairól, valamint a helyreállító és büntető igazságszolgáltatási szemlélet ötvözésének lehetőségeiről.

Kerezsi Klára nem ad választ arra, hogy mindezen jelenségek ismeretében hová fog eljutni az euroatlanti országok büntetőpolitikája. Arra azonban felhívja a figyelmet, hogy a jelenlegi mérlegben a kontroll és kockázatkezelés serpenyője egyre súlyosabbá válik, a támogatás és segítség serpenyője pedig folyamatosan veszít súlyából.

A könyv olvasása során felmerül a kérdés: mennyire adott és változtathatatlan egy közösség szerkezete? Nem lehet-e, hogy magával a válaszadás módjával egyben segítsük is egy közösség belső kötelékeinek megerősödését? És ha igen, hogyan érhető el mindez? Hiszen a közösségben végrehajtandó szankciók és a közösségi bűnmegelőzés kiindulópontja pontosan az, hogy a hozzánk közel álló személyek egyaránt felelősséget érezzenek abban, hogy környezetük biztonságos legyen; a normaszegés ne maradjon válaszadás nélkül, azonban a normaszegő egyéneket ne kirekesszük, hanem lehetőséget adjunk számukra a reintegrációra.

E szempontokat hangsúlyozza a könyv által is több ponton tárgyalt, helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet. E megközelítés alapján az érintett áldozatok, elkövetők és közösségeik közvetlenül is részt vesznek a következmények kialakításában, eredményeképpen pedig az alkalma-

zott „szankció” egyaránt reflektál az érintettek anyagi és szimbolikus szükségleteire. Ennek alapján elképzelhető, hogy a közösség aktivizálására építő büntetőpolitikai eszközök ne csak feltételként szabják meg az erős és befogadó közösségek létét. A helyreállító filozófia követésével nem kizárt, hogy egy konfliktus – akár bűncselekmény is – katalizátorként is szerepelhet egyes közösségek megerősödésében: felkiáltójelként jelenhet meg, melynek köszönhetően megtapasztaljuk, hogy a normaszegés mindannyiunknak sérelmet okoz, kialakulásában és helyes kezelésében személyes felelősségünk is lehet, és – ha csak kis mértékben is, de – mi magunk is tudunk tenni azért, hogy ez a jövőben ne forduljon elő.

A könyv egyik legérdekesebb része annak bemutatása, hogy fejlett demokráciákban a helyi közösségek hogyan váltak egyre inkább az állam meghosszabbított karjaivá a kontroll és büntetés terén. Ennek kapcsán azonban felmerül: bízhatunk-e abban, hogy mindez a kelet-közép-európai országok társadalmában még kevésbé jelent veszélyt? Nem lehet-e, hogy ebben a régióban sokkal inkább félő a közösségek nem-létezése, a támogató kötelek meggyengülése, az egyéni és közösségi felelősségek általános háritása, a problémák feletti elnézés, a feladatait egyre inkább lecsökkentő államra való kizárólagos támaszkodás?

A közösségi részvétellel kapcsolatos jogos aggodalmak ellenére ne felejtjük el, hogy e fogalom igazságszolgáltatásban való megjelenése a rendszerváltó országokban utat is jelentett az alternatívák felé. Példa erre hazánk 2003-ban megjelent közösségi bűnmegelőzési stratégiája², amely kapunyitóként szerepelt számos innovatív, egyénre-szabott és humánus központba helyező program elindításához, valamint kiemelte, hogy az egyes állampolgároknak és intézményeknek együttes feladata és érdeke a szabályszegés mögött meghúzódó problémák komplex kezelése és az e téren való együttműködés.

Mindent összegezve, az itt ismertetett könyv példaértékű, a maga holisztikus mivoltában, interdiszciplináris jellegében és konzisztenciájában. Kiváló tényanyag- és kérdés-gyűjtemény a jog, filozófia és egyéb társadalomtudományok iránt érdeklődők számára, így fontos forrásként szolgálhat az oktatásban, további elméleti kutatásoknál, és – nem utolsó sorban – a büntetőpolitika és szociálpolitika terén dolgozó szakemberekkel való együttműködésben.

A büntetőpolitika terén, ahol manapság naponta hallhatunk „jobbnál jobb” és „logikusabbnál logikusabb” válaszokat, Kerezsi Klára a leegyszerűsítések mögé néz: olvasóját kézen fogva keresztülvezeti őt az alternatív szankciók legfontosabb elméleti és etikai kérdésein, mindig visszatérve a jelenségek mögött meghúzódó alapértékek dilemmáihoz. Műve hű példája annak, amit ma a tudománynak leginkább nyújtania kellene: hogy segítséget adjon a gyakorlati kérdések mögött meghúzódó elvek feltárásában, azok megfogalmazásában, alkalmazásában, a köztük való választásban, és hogy támogatást nyújtson a gyakorlati és döntéshozó szakemberek számára abban, hogy a vallott elvekhez konzisztensek tudjanak maradni... már, ha erre részükről is igény mutatkozik.

² A társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája (Melléklet a 115/2003. (X. 28.) OGY. Határozathoz).